

СЫН ЖӘНЕ БИБЛИОГРАФИЯ РЕЦЕНЗИИ И БИБЛИОГРАФИЯ

М.І.Әбдуов, Т.Б.Қазбеков

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: Abduov_m@mail.ru)

Асқар таудай әке мұрасын зерттеу

Әке туралы сағынышпен естелік жазғанда көңіл әуені сан-саққа шарықтап, асқар тау әкенің асыл да абзал, қымбат та ұмытылмас мінез-қасиеттерімен, ақыл-кеңестерімен, елдік намыс-мүдделерімен қайта табыстырып, тарих қойнауына оралмастай боп сіңген сонау бір қызық та, шыжық күндерді нақпа-нақ жауһар күйінде жәудіретіп еске салып, еңселендіретіні таңырқарлық құбылыс екендігі баршамызға аян. Осы орайда айтарымыз атақты ғалым Рашит Әл-Каренидің (Кареновтің) әкесі Саттар Қараұлының 100 жылдығына орай «Әке рухымен сырласу» атты монографиясын жарыққа шығаруы¹.

Монография әке мен бала арасындағы диалог түрінде жазылған жиырма бес әңгімеден тұрады. Зерттеуші-ғалым осы еңбегін қолға алғанда жазушының бес қаруының біріндей тылсымы мен тынысының тұңғиығына тартып, алдындағы тұлғалы кейіпкердің ішкі сырына дендей енудің сиқырлы әрі әмбебап кілтіндей болған, сөйтіп, әлгі адамның өзіндік ишаралы сөзінің оймен өрнектеліп, санада салтанат құруын діттейтін, сонысымен де жан тербейтін жасырын бүкпесін жаһанға жеткізуге себебі тиетін осынау шығармашылық тәсіл — диалог әдісіне жүгінген.

Автордың бұрыннан жеңіл тақырыптарды таңдамайтындығы белгілі. Кезінде «Тұғыры биік тұлғалар», «Мәңгілік құндылықтар саңлақтары», «Қазақтың үш ұлы көсемі», «Көмейінен жыр төгілген Ахметбек ақын», «Алаш азаттығының ақиығы Иман Әлімбеков», «Ойы ұшқыр, өлеңі сұлу Құлтума ақын», «Азаттық қаһарманы Мәнжі батыр» атты кітаптары ұлтымыздың құнды еңбектеріне айналған болатын. Одан кейін жарық көрген «Ақын-ақ еді», «Алаштың жиырма жыр алыптары», «Алдаспаны Алаштың ақын Мағжан», «Жұмабек Тәшенев — Алаштың жүз жылда бір туар алып тұлғасы», «Алаш қозғалысы мен Алашорда үкіметінің жиырма көшбасшылары», «Үш жүздің шежіресі және Арғын-Алтай тайпасының Қареке-Мұрат рулары: энциклопедиялық анықтамалық» атты еңбектер де қазақ оқырмандары мен жастарының санасын оятып, ел тарихын түгендеуге қосылған зор үлес болды. Бұл еңбектердің қай-қайсысы болса да ұзақ зерттеуді, терең білімді қажет ететін күрделі тақырыптар болатын. Кезінде бұл еңбектерді оқыған оқырман, Кеңес өкіметі кезінде жасырылып, айтылмай келген халқымыз тарихының жаңа беттерін ашып, тарих тереңінен сыр шертетінін жақсы біледі.

Монографияда автор өз әкесі Саттар Қараұлына да сипаттама берген. Автордың пайымдауынша, Сәтекең өмірдің небір қатал иірімдері мен сындарынан сүрінбей өтіп, мол тәжірибе жинақтаған. Оның айрықша қасиеті өзіне де, өзгелерге де жоғары талап қойғандығында. Ешкімді алаламайтын, бәрін тең көретін мінезі үшін жұртшылық Саттар Қараұлын ерекше құрметтеген.

Әкейдің алғашқы әңгімесі — оның жер туралы толғанысы. Жүгі нарда, қазаны теңде болып көшпелі ғұмыр кешкен қазақ халқы үш нәрсені бойтұмардай қасиет тұтып, қадірлеп өткен. Олар — туған ел, жер-ана, қасиетті ана тіліміз. Тәуелсіздік үшін қасық қаны қалғанша күресіп, жауды жағадан алған бабаларымыздың аманаты, бойтұмары — Жер-ана. Жер-ананың төл туындылары — айдыншалқар көлдерден, құпияға шомылған қайнарлардан, асау тайдай толқынды серік еткен өзендер мен ғажайып кеңдігінен бәріміз де бастау аламыз.

¹ Әл-Карени (Каренов) Рашит. Әке рухымен сырласу: Монография. — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2015. — 185 б.

Сондықтан да, қадым жері үшін қасық қанын аямаған ұлағатты ұл, қасиетті қыздарымыз ұлтымыздың тарихында аз емес. Неге десеңіз, қадым жер мәселесінің артында — қазақтың рухы мен намысының мәселесі тұр. Мәселен, қазақ тарихының шынайы шырақшысы Ермұхан Бекмаханов: «Кенесары көтерілісінің басты қозғау күші — халқымыздың ар-намысын отаршылдар табанына таптатау, ерікті ел болу идеясын алға шығару еді. Осы идеяны ашып көрсеткенім үшін «халық жауы» атанып, жазықсыздан 25 жылға сотталып кете бардым...» — деп, ашына жазғаны белгілі.

Адам баласының басынан өткерген ірілі-ұсақты соғыс-сойқандарының дені — жер мәселесі, жерге таласу. Жерсіз мемлекет мемлекет емес. Ал, жер және жерасты байлықтары кез келген мемлекеттің негізі болуымен қатар, жердің атын иемденген халықтың меншігі.

Өкінішке орай, соңғы жылдары қоқыстармен ластап, байлыққа батамыз деп жерді асты-үстіне аударғанымызды айтпағанда, жалға беріп, саудалағанымыз «Егемен Қазақстан» деген еңселі дәрежемізге «тайға танба басқандай» айқын дақ емес пе? Отандастар, ойланайық! Ата-бабамыздың кіндік қаны тамған жердің өзгенің қанжығасында кетпеуі үшін күресейік! Тәуелсіз елдің ұлы — өжет, қызы — қайратты, халқы — қаһарман. Теңізге тамған тамшыдай болса да білім мен еңбегімізді ел болашағына арнайық! — деп елдікке шақырады автор.

Монографияның мазмұнына арқау болған келесі мәселе — елі мен жерін жаудан қорғаған өжет, атамекенде елдіктің уызын ұйықтап, халқының еңсесін көтерген тарихи тұлғалардың сыр мен сынға толы әлеуметтік бейнесі. Сондықтан кітаптағы екінші және үшінші әңгімелер XIX ғасырдағы қазақ халқының ең ірі ұлт-азаттық қозғалысын бастаған Кенесары Қасымұлы және сол азаттық жолындағы мыңбасы болған, Арғын-Алтай тайпасынан шыққан атақты Мәнжі батыр Күржекейұлы туралы деректерді зерттеуге арналған. Хан Кене алдында болған көтерілістерден сабақ алып, қорытынды жасаған еді. Біріншіден, ол белгілі бір аймақты ғана қамтыған қарсылықтар ешқандай нәтиже бермейтіндігіне көз жеткізді. Сол себепті бүкіл халықты көтеру қажеттілігі айқын болды. Екіншіден, қазақтардың ұлт-азаттық қозғалыста ортаазиялық халықтармен одақтасудың қауіптілігін түсінді. Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен бері, күні бүгінгі дейін «Халық жауы бүлікші» аталып келген ұлт-азаттық көтерілісінің бастамашысы — Кенесары ханды тарихшылар ақтап алып, оның қазақ халқының азаттығын көксеген көсемдігін жария етуде.

Хан Кене секілді Ұлы тұлғамен үзеңгілес жүріп, жосын жорықтарда қалың қолды бастаған Мәнжі батырдың тұлғалық ерекшелігін сомдау, оның ұлағатты ісін ұрпаққа таныту — бүгінгі буынның алдында тұрған үлкен міндет. Сондықтан автор арнайы әңгімені Мәнжі батыр Күржекейұлының патша отаршылдығына қарсы ұлт-азаттық күрес жүргізген Кенесары ханның жасағына қосылып, батыр атанып, одан жүзбасы, мыңбасы атақтарына жетіп, Кенесары ханның негізгі батырларының бірі болғандығын көрсетуге арнаған. Осы бағытта ең алдымен ел тарихындағы Кенесары хан және оның қол бастаған батырлары жайлы қатталған деректерді қазбалап, сол арқылы Мәнжі батыр бабамыздың болмысын ашу мақсатында аймағымыздың ғалымдары мен тарихшылары, ақындары мен ұлтжанды азаматтары үлкен шығармашылық ізденіспен еңбек етуде.

Автор өз монографиясында адами болмысқа, қоғамдық қатынастарға тән мәдени, әлеуметтік, саяси мәселелерді зерттеудің тарихи тәсілін асқан шеберлікпен ұтымды қолданған. Атап айтқанда, XX ғасырдағы, әсіресе оның 30-шы жылдары және орта кезеңіндегі тарихи оқиғаларды зерттеуді және олардың бір адамның өмірінде сәйкесінше көрініс табуын онтайлы ұштастырған.

Белгілі бір дәуірдің сыр-сипатын тереңірек түсінгісі келген жан әуелі сол кезеңде өмір сүрген жекелеген азаматтар тағдырына зер салса керек-ті. Әкеміз Саттар Қараұлы — Кеңес үкіметінің «бесігінде» тербеліп, тұтас ғұмыры соған байланған, «советтік» жүйеге тән ауыртпалық атаулының барлығын да өз басынан өткерген жан және, оның айтуынша, «XX ғасырдың 20–30-шы жылдары қазақ халқының тарихында күрделі де өзара қайшылықты ауыр кезең болды. Қазан төңкерісі, азамат соғысы, соғыс коммунизмі саясаты, жаңа экономикалық саясат, күшпен ұжымдастыру, орталықты индустрияландыру және т.б. үдерістер Қазақстанды қиын жолға түсірді.

Автордың пайымдауынша, Кеңес дәуірінде ашаршылық тақырыбы жабық тақырып болған. Баспасөзде ол жайында сөз қозғалмаған. Көшпенді жұртты қынадай қырған аштық зұлматының ажалды тырнағынан ешбір қазақ әулеті дін аман құтыла алмаған. Сондықтан да сол бір жылдардағы ашаршылық халық санасына терең жара салды.

Өкінішке қарай, ашаршылық салдарынан құрбан болғандар саны туралы әлі ортақ тұжырым болмай отыр. Шетелдік зерттеушілердің есебі бойынша, олардың саны 860 мың мен 2 млн адам

аралығында, отандық ғалымдардың пайымдауынша, бұл көрсеткіш — 1,5 млн мен 3 млн адам шамасында. Олардың дәл саны әлі күнге дейін анықталған жоқ.

Сондықтан да, автордың ойынша, алдағы уақытта ашаршылық құрбандарының жалпы саны әлі де болса терең зерттеп, анықтай түсуді талап етеді.

Монографияда отызыншы жылдардағы қазақ халқы бастан кешкен екінші қырғын — 1937–1939 жылдардағы саяси қуғын-сүргін ауыртпалықтары туралы кеңінен сөз қозғалады. Сол кезеңде озық ойлы «елім» деп еңіреген азаматтарды жаппай қырып-жойған қуғын-сүргін науқаны жүргізілді. Жалпы, 1937 жылы қуғын-сүргінге ұшыраған қазақ зиялыларының ұзын саны 120 мың болса, соның 30 мыңы атылып кеткен. Талай-талай тағдырды тар жолға салып, тайғақ кештірген қаралы күндерді ұмыту, оны жылына бір мәрте болса да еске алмау — үлкен күнә. Сондықтан да болар, жыл сайын мамырдың соңында осы тақырыпқа бір айналып соғу, қазақстандықтардың, әсіресе БАҚ өкілдерінің парызына айналған.

Кітаптағы мұнан кейінгі «Ұлы Жеңіс ел жадында», «Барлаушы» атты екі еңгіме Ұлы Отан соғысы тақырыбына арналған. Мұнда автор өз әкесінің және әкесінің ағасы Асқар Кареновтің Отан қорғау жолындағы жасаған ерліктерін әңгімелейді. Әсіресе Асқар Қараұлының Ленинград майданында барлаушы ретіндегі ептілігі, Волхов және Карель майдандарындағы кескілескен ұрыстарда көрсеткен ерліктері егжей-тегжейлі баяндалған. Сондай-ақ соғыс кезінде Отан үшін жанын құрбан етіп, қыршынынан қиылған ағаларымыз бен апаларымыз, аяулы азаматтарымыз туралы, олардың соңында жесір қалған әке-шеше, бауырлары, жұбайы мен балалары туралы сыр шертілген.

Автор өзінің жеңіс солдаттарының бірінің баласы болғанын ойынан шығармайтынын айтады. Балалары, немерелері аталарының майдангер болғанын, ерлік көрсеткенін, мемлекеттік марапат алғанын мақтаныш тұтатынын көрсеткен.

Еліміз тарихында Ұлы Жеңістің ерекше орын алатыны сөзсіз. Жеңіс ел мен ұрпақ үшін ұрандатып соғысқа қатысқан сарбаздардың қаны текке төгілмегендігінің айғағы. Уақыт өтсе де, «Ер есімі — ел есінде» демекші, ешкім ешқашан ұмытылмайды.

Соғыстан кейінгі оқиғалар тың игеру науқанын баяндаудан басталады. Бұл науқанның ресми саяси тұстарымен қатар, оның көлеңкелі жақтары да көрсетілген. Мәселен, 1954–1956 жылдары Қазақстанға сырттан 640 мың адам қоныс аударып келді. Және олардың басым көпшілігі 25 жасқа дейінгі жігіттер мен қыздар болды.

Дабылы мен даңғазасы көп тың игерудің алғашқы екі жылының өзінде Қазақстанға жан-жақтан 25 мыңдай жетекші кадрлар жіберілді. Олардың ішінде тыңға соқа салудан гөрі, басқару аппараттарынан үлес алуды көбірек көксеп келгендері аз емес еді. Лауазымдық жұмыстарға негізінен келімсек кадрлар орналастырылды. Республиканың бұрынғы басшыларын шұғыл ауыстыру шаралары Орталық Комитеттің шынайы көмегі деген желеумен жүзеге асырылды. Жергілікті ұлт кадрлары жаппай ысырылып, қызмет деңгейлері күрт төмендеді. Олардың үлкен республиканы басқаруға қабілеті жетпеді, қиыншылықтан тайсақтады деп түсіндірілді.

Осыларды келтіре отырып, монографияда автор Сәтекең көрсеткен келесі тұжырымды ойларды қадап айтқан: «Қиын-қыстау заманда жат жұрттың мыңдаған адамын бауырына басып, ыстық ықылас көрсете білген қазақ халқына Кеңес өкіметі кезінде шет елде әр түрлі себеппен бас сауғалап қалған қандастарымызды ата-жұртына жинап, қайта оралдырғысы келмеді! Бұл жағдайды дұрыс пайдалана білгенде өткеннен қорытынды шығарылып, қазақ қауымы демографиялық тұрғыдан өркендеп, сырттағы ағайындарымыздың ата-жұртта тұрақтануына жағдай жасалып, экономика мен мәдениетіміз, рухани байлықтарымыз одан әрі көркейе түсері сөзсіз болатын. Бірақ мұның бәрі бізге қажет болғанымен, Кремльге керегі жоқ еді».

«Қазаққа қан жұттырған аждаһа» атты еңгімеде Семей полигонының зардаптары барынша толығырақ зерттелген деректерге зер салсақ, 1947 жылғы 21 тамызда Кеңес Одағы үкіметінің шешімімен құрылған № 2 Мемлекеттік орталық сынақ полигонында 1949–1989 жылдары 460-тан аса ядролық сынақ, оның ішінде 30 жер үсті, 88 әуе, 348 жер асты ядролық жарылыстары жасалған. 13 рет радиоактивті газдың атмосфераға таралуынан келген экономикалық және демографиялық зардаптарына 1,5 млн жергілікті тұрғын ұшырады.

1991 жылы 29 тамызда ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев Семей полигонын жабу туралы Жарлыққа қол қойды.

Өкінішке орай, бұл сынақтардың зардабын осы күнге дейін шегіп келе жатқан аға-апаларымыз, ата-әжелеріміз бар. Сол жандардың жан жарасына сәл де болса демеу болып, қолдау көрсетуі — бүгінгі ұрпақ міндеті.

Ал келешекте тәуелсіздік жемісін татқан ұрпақ алаңсыз білім алып, ядролық қару сынауға қарсы әрекеттерге үлестерін қосып, еліміз үшін аянбай еңбек етуін тілейік, — деп ой қорытады автор.

«Кітап — халықтар ой-санасының архиві» деген әңгімені автор әкесінің «Әдебиет ұлы болмай — ұлт ұлы болмайды», ал кітап деген ұғым, алдымен, әдебиетпен егіз. Сондықтан да адамзат үшін жақсы кітаптан асқан байлық жоқ. Өйткені ой түбінде жатқан «таза, мінсіз асыл сөз» халыққа көбінесе кітап арқылы ғана жетеді. Адам баласы ең асыл рухани құндылықты кітаптан ғана алатынын айта келіп, автор кітап жайындағы әкесінің өте шұрайлы ойын былайша келтіреді: «...Түрлі шетелдік авторлар болды дегенмен, қазақтың негізгі басым бөлігі оқыған кітаптардың көпшілігі қазақ ақын-жазушылары еді. «Абай жолы» бастаған қазақтың бар болмысын ашып берген ұлы шығармалар болмаса, мен оларды оқымасам, қазақтың, ұлтымның бет-бейнесін, ұлттық дүниетанымын, салт-дәстүрін бүгінгідей жетік танымаған болар едім».

Әсілі, қай кезде де жақсы кітап адамның жан сарайын шуаққа бөлейтін, рухани жан азығы екендігі баршамызға белгілі.

Диалог түрінде жазылып, саяси-әлеуметтік мәселелерді зерттеуге арналған кітапта көп әңгімелер тәлім-тәрбие мәселелерін қарастыруға бағытталған. Сәтекеннің ойынша, қазақ халқы ежелден тәрбие ісінде бірнеше маңызды мәселені қамтыған.

Біріншіден, тәрбие басы алдымен әдептілікті үйретуді көздеп, әдептілік мәселесін басты міндет етіп қойған.

Екіншіден, мейірімді болуға тәрбиелеген. Өйткені, мейірімді адам қашанда қайырымды болады.

Үшіншіден, тіл алғыш, елгезек бол деп үйреткен. Бұл баланы еңбекке баулудың алғашқы белгілері. Баланы сергек сезімді, еңбек сүйгіш азамат етіп тәрбиелеу ісін, оның жас ерекшелігін ескере отырып жүргізген жөн.

Төртіншіден, адалдық пен шындыққа тәрбиелеу. Кез келген тәрбие құралына талдау жасасақ, ақыл-ой, дене, еңбек, адамгершілік тәрбиелері іштей сабақтасып, араласып жатқанын көреміз.

Бесіншіден, білгір бол, ұстаз бен ғалымның, көпті көрген данышпан қарияның сөзін тыңда, ақпа құлақ болмай, құйма құлақ бол дегенді бойларына сіңірген.

Алтыншыдан, үлкенді, ата-ананы, сол арқылы қоршаған ортаны, айналаны сыйлауды басты міндет етіп қойған.

Бұл айтылғандар бала тәрбиесі, яғни адам тәрбиесі, тек бір отбасының ғана емес, бүкіл қоғамның міндеті екенін танытады.

Монографияда «Жақсыдан үйрен, жаманнан жирен» айшығымен берілген әңгімеде әйел мен бала тағдырының мемлекет үшін маңызды мәселе екенін ескере отырып, қоғамдық және отбасылық тұрғыдан нақты қадамдар жасаудың, соған сай іс-шараларды қарастырудың қажеттілігі көрсетілген.

Ағайынның татулығы мәселесін зерттей келе, автор өз ата-анасына сыни көзқарас тұрғысынан баға берген: — Менің ата-анам әрдайым кері кеткен тірлікті бері тартып, ақ пен қараның аражігін ажыратып, ой салуға тырысты. Бойларын өсек-аяннан аулақ ұстады. Әділетсіздікке көздері жетпейінше, ел арасындағы алыпқашпа сөздерге сенбеді. Ешкімнің сыртынан сын айтып, айбат көрсетпеді. Өмір сүрген ортасының қадірін түсірмей, күйбең тіршіліктің сұранысынан кең болды. Орынсыз ашу шақырмады. Намысқа нұқсан келтірмеді, кім болса да сабасына түсіре білді. Ауылынан өсіп шыққан, ауызға іліккен азаматын мақтан етіп, жетістігіне қуана білді.

«Хәкім Абайды толық тану оңай ма екен?!» деген әңгімеде зерттеуші-ғалым «мыңмен жалғыз алысқан» ұлы Абайдың әлемдік дүниетанымын, әлемдік өркениет деңгейіне көтеріле білген ерекше тұлға, өзгеше жаратылыс екендігін алға тартады. Өз кезіндегі қазақ елінің мешеу тұрмысы туралы сөз ете отырып, ой кемелдігі, сыншыл көзбен бағалай білуі жағынан Пушкин, Лермонтов, Крылов биігіне көтерілгенін жоғары пафоспен паш етеді.

Автордың «Өмір — аққан дәрия, көшкен сел» тақырыбындағы әңгімесі өмірдің терең философиясына толы. Мұнда ол әкесінің бірқатар өмірлік ұстанымдарын келтірген:

Біріншіден, — деді әкем, — өмір — Алла тағаланың адамдарға берген ең қымбат сыйы.

Кез келген адам бұл фәниден кеткенде артындағы ізің жүзіп өткен балықтың ізіндей болса, атыңды өшірмейтін жақсы ісін мен хатың қалмаса, жоқтайтын жоқтаушың болмаса, нағыз сорлылық сол болса керек.

Екіншіден, бір шаһар бар, есігі жалқауларға жабық, еңбекқорларға ашылатын. Аталмыш шаһар «Мақсат» деп аталады. Адамзат баласы ес жиғаннан бастап, өз алдына мақсат қояды, мақсат деген адамға жігер беріп, алға бастап, демейді.

Үшіншіден, өмір болғасын, өмірдің түрлі түйткілдері мен бұраландары, адам баласы түсініп, шегіне жетіп шықпайтын ұғым, мағыналары болатыны заңды құбылыс. «Өмір кешу, даламен шауып өту емес» деп орыс халқы айтатындай, сол өмір сүрудің өзін әркім өз ұғымы аясында әр түрлі бағалайды.

Төртіншіден, уақыт ұзап, жылдар жылжып өткен сайын әрбір жұмыр басты пенденің бұрынғы көргендері, бастан кешкендері әрдайым жарқын, жағымды құбылыстардай танылып, есте сақталар естеліктерге, кейде тіпті сартап сағыныштарға айнала бастайды.

Бесіншіден, біз қаласақ та, қаламасақ та, кәрілік — адам өмірінің ең соңғы кезеңі. Табиғат маусымның қысындай. Әрбір адамның әдемі қартая білуді ұзақ ғұмыр сүрудің далбасасына айналдырмай, ізіңнен гүл өсіріп, ісіңнен игілік туғызып кетердей жаныңды жақсылыққа ғана жегіп, тәніңді адалдық пен әділдіктің арашашысы ете білгенге не жетсін.

Адамзат өміріндегі парасатты тақырыптардың бірі — тектілік мәселесін автор былайша өрбіткен:

1. Сонау 30-шы жылдары орыстың атақты ғалымы, академик Н.Вавилов осы бір «тек» деген киелі ұғымның рас екенін дәлелдеп-ақ шықты. Оны ғылым тілінде ген дедік, генетика дедік. Амал не, қарғаны сұңқар, тұғырды тұлпар дейтін бір кезеңдер қай заман, қай қоғамда да болып тұрады ғой. Сол ғұлама Вавиловтың түбіне оның қасында әшейінде оң жағына бір, сол жағына бір шығып жалбақтап жүретін Лысенко деген саппас жетті. Міне, сол генетиканың кейін және бүгін нақты ғылым ретінде дәлелденсе, оны біздің ата-бабамыз бұдан бірнеше ондаған ғасыр бұрын айтқан, білген, тіпті, күнделікті тұрмыста ел, мемлекет басқару ісінде қолданып отырған.

2. Алдағы уақытта біз тектілік келбетімізді биіктетіп, дамудың даңғыл жолына түсуіміз керек. Өйткені дамудың кілті жемісті идеяда. Жемісті идея кемел білімді тұлға бойынан шығады. Кісілік — келбетті иеленгендер ұлттық рухтың қорғаны. Тектілік — келбетті мен кемеңгердің, есті мен еріктінің әлеуметтік жемісі мен жеңісі, ұлағаттылық пен рухани ұстаздыққа кісілік жол. Нағыз тектінің тірегі мол, жұбанышы жетерлік.

3. Тектіліктің бекем ұйытқысы — отансүйгіштік, Отанға деген махаббат. Үлкен азаматтық сезіммен Отанын шынайы сүйген жан елі үшін ерлік жасаудан ешуақытта тайынған емес, тайынбайды да.

Ұлтын сүю — қай халыққа да тән қасиет. Ол — ұлтшылдық емес. Бір халықтың, бір халықтан артық-кемі болмайды. Ұлт — қасиетті ұғым. Демек, ұлттық намыс — ол сол ұлттың барлық жақсы қасиеттерін ардақ тұту, қадірлеп-қастерлеу деген сөз.

4. Қазақтың таным-түсінігінде «жеті ата» ұғымымен қатар, қыз және ұл жағынан аталатын «жеті ұрпақ» ұғымы да кеңінен дәріптеліп келді. Қазақтар бала жағынан ұрпақтарын: бала, немере, шөбере, шөпшек, немене, туажат, жүрежат деп атап, ал қыз жағынан туған ұрпақтарын: қыз, жиен, жиеншар, дегеншар, көгеншар деп атаған. Отбасылық тәрбие арқылы туысқандар мен ағайындар арасындағы татулықты, жылдан-жылға қалыптасып отыратын тектілікті, бір атадан тараған тұтастықты, бауырмашылдықты сақтауға бағытталған салт-дәстүрлері ұлттың бірлігін нығайтуға да негіз болғанын атап өткеніміз абзал.

Сонымен, тектілік — ұлттық рухтың қуаты, мемлекеттіліктің іргетасы. Себебі нағыз текті тұлға өзінің Отан алдындағы перзенттік борышын адал орындайды. Ал адамның адамдығы өзіне, отбасына, ұлтына, Отанына қызмет ету деңгейімен анықталады.

Кітапта автор діл діндегі — дін мәселесін зерттей келіп, ҚР Президенті Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың: «Саясат күнде өзгереді. Ал, дін мәңгілік... Біз Исламға қарызбыз. Өйткені, Ислам қазақ халқының бірлігін сақтап қалған, — деген ұлағатты сөзін қаперімізден шығармауымыз керектігін айтып, қолымызға келіп қонған бақ құсы — дербес елдігіміз бен тәуелсіздігіміздің іргесін шайқалтпай ұстап тұру үшін шариғат шарттарына сай келетін ұлттық дәстүрлерімізді берік ұстана білуіміз керек», — деген сөзін келтіре отырып, қалың жұртшылықты мұсылманшылыққа шақырады.

Кітаптағы «Ата-ананды тірісінде сыйла!» деген әңгімеде өскелең ұрпақ үшін көптеген өсиет сөздер бар:

1. Халқымызда қалыптасқан дәстүр бойынша бала тәрбиесінде баланың әкесі мен шешесінің, әжесі мен атасының, өскен ауылы мен қоршаған ортасының жеке-жеке өз міндеті бар. Оны халықтың

өзі «Балаға: ана — мейір, әке — айбар, әже — қамқоршы, ата — ақылшы, ауыл — тез» деп өрнектейді.

2. Біздің ата-бабаларымыз қыз баланы алақандарына салып әлпештеп, еркелетіп, қонақ деп қараған. Ал, ұл баланы әулеттің ізбасары, ұрпағын жалғастырушы деп сезінген. Сондықтан «Әке — асқар тау, ана — мөлдір бұлақ, бала — жағасындағы құрақ» екендігін ешқашан естен шығармағанымыз жөн. Ата-аналарымызды қадірлеу — ең басты парызымыз.

3. Балаларымызды тәрбиелемес бұрын ата-ана мына ережені жақсы білуі керек: «Егер балаларымыздың кемшіліксіз болғанын қаласақ, өзіміз кемшіліксіз ата-ана болуымыз шарт».

4. Ата-ананың міндеті мыналар: балаға ат қою, дұрыс тәрбие беру, білім беру, мамандық беру, үйлендіру, баспана дайындау, отанға қызмет етуге үйрету.

5. Жақсы тәрбие көрген бала мыналарды орындауға тиісті: ата-ананың тапсырысын орындау, олар мақұлдамаған нәрсені орындамау, ата-ана ұнатпағанды істемеу, ата-анасына ұнайтындай болып өмір сүру, ата-аналарын жылы шыраймен қарсы алу, ата-ананың тағы бір үлкен арманы — балаларының өз алдына отбасын құрып, бала сүюі.

6. Өмір тоқтаусыз аққан өзен сияқты. Мұхитқа қарай ағылған өзен суының бастауы оның ағысына әсер етеді. Біздің анамыз, анамызға деген махаббатымыз дамылсыз сарқыраған өзен ағысының бастауы сияқты. Оған деген сүйіспеншілігіміз, ақ тілегіміз осы бастаудан нәр алады.

Монографияда ұлт денсаулығы кеңінен сөз болып, жастарға мынандай пікірлер айтылған:

1. Ислам дініміздің қағидаларының денсаулыққа ешбір зиян жері жоқ екенін, қайта зор пайдасы барын айту керек. Ең бастысы, ол денсаулыққа зиян келтіретін әдеттерге қарсы. Әсіресе арақ-шарап ішімдіктерінен аулақ болуы талап етіледі.

2. Мамандардың айтуынша, маскүнемнің балалары көбіне ауру, кеміс, ақыл-есі кем болып туады екен. Мына статистикаға қараңыз: ішкілікті аз да болса ішетін әйелдердің өмірге әкелетін сәбилерінің 80–90 пайызы әлсіз болады, олар болашақта психикалық қиындықтарға ұшырайды, сөйлеу мүшелерінде кемістік байқалып, терісінде түрлі аурулар болады екен.

3. Қандай ауру болмасын, соның алдын алу шараларына діни тұрғыдан зор мән берілген. Мысалы, не болса соны ішіп-жей беру де күнә саналады. Қолды жумай, тамақ ішу дұрыс емес. Ал намаз оқу тәртібінің керемет қасиетін айтпаса да түсінікті.

4. Денсаулығы көтере алатын адамдарға ораза ұстау да — бес парыздың бірі. Оның да мүмкіншілігі бар адамдарға пайдасы бар екені күмәнсіз. Ол, әсіресе, зат алмасу үрдісі нашарланған, денесі толып кеткен және кейбір ауруларға бейімді адамдарға пайдалы.

5. Тағам туралы сөз болғанда, қазіргі уақытта жиіленіп кеткен кейбір аурулардың негізгі себеп-салдары туралы көп айтылып жүр. Әсіресе жүрек-қан, тамыр аурулары, семіздік және сусамыр аурулары туралы айтылады. Бұл ғылыми дәлелденген шындық.

6. Бақыт та, байлық та, береке де, бірлік те — иманда. Имансыз иба болмайтынын 7 жасар баладан 70 жастағы шалға дейін айтады.

Кітапта рухы таза, ой-өрісі биік, ұлты мен Отанының болашағы үшін тер төгіп, шыдамдылық пен табандылықтың үлгісін көрсетуші, өз бойындағы асыл қасиеттері мен білімін болашақ ұрпақтың бақыты мен кәдесіне жаратып, қоғамды өрге өркендетуші, жанашылдықтың бастаушысы, жүрегі — жылы, көңілі дарқан адам — ұстаз жайында, оның қоғамдағы рөлі туралы кең көлемде пайымды пікірлер айтылған. «Ұстаз — киелі мамандық, оның қадірін білгеннен қасиетің артады» дей келе, Сәтекең былайша ой бөліседі:

1. Білім беру жүйесін халықаралық биікке көтеру кезек күттірмейтін өзекті мәселе. Бұл мәселені шешудің кілті ұстаз қолында. Өйткені ұстаз елдің ертеңгі тізгінін ұстайтын ұрпақ тәрбиелейді. Адам тәрбиелеу — ұлы міндет. Ол міндетті атқарушы — ұстаз. Ұстаздың негізгі құралы — сабақ.

2. Сабақ скрипка аспабы секілді: онымен жай гаммаларды ойнауға немесе Паганинише саусақ ұшын сымға жеңіл тигізіп, одан ғажайып үн шығаруға да болады. Әрбір сабағы ғажайып әуенге толы нағыз ұстаз болуы кімнің де болса арманы.

3. Ұстаздан дәріс алмаған адам қазір жер бетінде жоқ десе де болар. Бұл мамандық содан да киелі. Жан-Жак Руссоның: «Ұстаз болу — өз уақытыңды аямау, басқаның бақытын аялау» деген нақыл сөзі жаныма өте жақын.

4. Ұстаз білгенін үйретуші ғана емес, тұла бойы тұнған өнеге, ақ тілеулі ана тәрізді барлық адамның бойынан жақсылық іздейтін ізгі ниет иесі. Шәкірті өзінен озған ұстаз — еңбегі ақталған ұстаз. Өйткені өмірдің заңы даму, ілгерілеу, озу. Өзінен озған шәкірт тәрбиелейтін шебер ұстаз

үздіксіз ізденісте болып, қоғам сұранысына сай білімді, шығармашыл, өзін-өзі дамытып, жетілдіре алатын болуы қажет.

Монографиядағы «Ана тілім — асыл қазынам» айдарымен айшықталған әңгімеде адам мен адамды, халық пен халықты жақындастыратын айрықша құрал — тілге деген шынайы құрмет, әркімнің өз ана тілінде білім алуына жағдай туғызу, ұлттық мәдениетті дамыту жекелеген адам үшін де, ұйымдар мен мекемелер үшін де, мемлекет үшін де аса маңызды құндылық екендігі дәріптелген. Сондай-ақ тіл тіршіліктің күретамаыры іспеттес қастерлі де қасиетті қазына екендігі, тіл туралы ұлы ойшылдар, қоғам қайраткерлері, ақын-жазушылар сынды зиялы қауым өкілдері, тіпті қарапайым жандар да ой толғап адамзат атаулыға бұйырған осынау баға жетпес байлықты ардақ тұтқандығы пайымдалып, тұщымды тұжырымдар жасалған:

1. «Туған тілінді қорғау — туған Отаныңды қорғаудан да маңыздырақ. Отаныңды жау басып алса, оны ерте ме, кеш пе, әйтеуір азат етеріңе сенесің. Ал тілің жауланса — бітті», — деген екен бір ғұлама.

2. Қазақ халқы өз тілін айрықша құрметтеген, ерекше зер салған. Қазақ сөз қадірін — өз қадірім деп білген халық. Кеңдігін де, елдігін де, кеменгерлігі мен көсемдігін де сөзге сыйғызған жұрт. Оның тарихы да, тағдыры да, тәлімі мен тәрбиесі де, даналығы мен дала көңілі де сол сөздерде жатыр.

3. Тіл шаруашылықтың бар саласын өркендете түсуге себепші күш, халқымыздың мәдени дәрежесін көтере беруші пәрменді құрал, жұртшылықты жаппай отаншылдық рухта тәрбиелеудің құралы, қуатты қаруы.

4. Амал не, осындай әдемі туған тіліміз бола тұра, өзге тілде сөйлейтіндер әлі көп. Тіпті, туған тілден безетін сорақыларды да көргеніміз бар. Төл тілде сөйлеуден безу ақ сүт беріп, асыраған анаңды ұмытумен бірдей. Осы кезде Паустовскийдің: «Туған тіліне жаны ашымаған адам — жәндік», — деп ашына айтқаны ойға келеді... Ана тілін ұмытқан адам өз халқының өткенінен де, болашағынан да қол үзеді.

5. Егер біз жер бетінде ұзақ та бақытты өмір сүреміз десек, бұған тек тіліміздің арқасында қол жеткіземіз. Тілсіз бақыттың бір бүйірі кем. Халықтың күні қараң. Ұлттық бет-бейненді, қасиетінді, ділінді сақтаймын десен, алдымен тілінді сақта. Ал тілді сақтау үшін сол тілде сөйле, жаз, хат-хабар алмас. Кейбір ұлттар сияқты тілімді тірілтемін деп қиналмас үшін оны жойып алма. Тілді сақтауға әр қазақ міндетті!

Монографиядағы «Қазақ мемлекеті қалай болу керек?» деген мәселеге берілген ауқымды жауап адамды терең толғанысқа ұшыратады. Қазақ мемлекеті қалай болуы керек? Алаш қозғалысы, Алашорда, Алаш партиясы соның негізін қалап, негізгі біртұтас идеясын соқырға таяқ ұстатқандай анық жасап кетті. Біз сол жолмен жүрсек, адаспаймыз. Күнделікті қарым-қатынас, алыс-беріс, саясат уақыт өткен сайын дами түседі. Бірақ Алаш көсемдерінің ұстанымы біздің елдік қағидамыздың өзегі, тамыры, тірегі болуы керек еді. Алаш көсемдері қазақты жанымен жақсы көрді. Қазақ үшін жанын берді. Алаш арыстарын бірін-бірінен бөле-жара қарауға болмайды. Олардың мақсаттары, мүдделері бір болатын. Ол халқымыздың ояну кезі еді. Мемлекеттікке ашық ұмтылған кезі еді. Сол кездегі идеология, бағдарлама дәл қазір де біздің шамшырағымыз, бағыт-бағдарымыз болуы керек еді. Сонда біз төрт аяғымыздан тең тұрар едік. Халықтың бойында Алаш рухы өшкен жоқ. Оны ары қарай дамыту керек» деп, Алаш рухын мәңгілік етуге шақырады автор.

Сөз сонында айтарымыз, оқырман қауымға жол тартқан зерделі ғалымның бұл еңбегі өскелең ұрпақ үшін тәрбиелік мәні зор, жастарды елжандылық рухында тәрбиелеу үшін бағдар беретін құндылығы мол шығарма.